

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده اقتصاد

پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد در رشته

توسعه اقتصادی و برنامه ریزی

موضوع ؛

ارزیابی پیوندهای بین بخشی با استفاده از روش بردار ویژه

مطالعه موردی استان تهران

استاد راهنما : دکتر علی اصغر بانویی

استاد مشاور : دکتر محمد جلوداری ممقانی

نگارش : رضا ولی نژاد ترکمانی

بهمن ماه 1388

به یاد رسم و ادب همراه با سپاسی شایسته، این اثر کوچک تقدیم می شود؛

پدر صبور و مادر دلسوزم

اما بر حسب وظیفه، از اساتید ارجمند آقایان دکتر بانویی و دکتر معانی که در دوران تحصیل و تالیف این پایان نامه، مرابارانهایی های بی دریغ خودیاری رسانند، از ژرفای دل سپاسگذاری و قدردانی می کنم. بر خود لازم می دانم از رابهائینی های دکتر تکیه، کمال تشکر را داشته باشم.

همچنین از آقایان حامد زارعی، محمد حسین غلباش، جعفر رسولی، حسین ادبی و همکاران عزیزم در شرکت مهندسین مشاور خودآوند، مخصوصاً خانم افشار سپاسگذاری می نمایم که در دوران تالیف این پایان نامه مشوق و همراه من بوده اند.

چکیده :

ساختار اقتصاد استان تهران با توجه به سهم بخش خدمات از کل ستانده و اشتغال استان که در سال 1380 به ترتیب 57 و 63 درصد می‌باشد، خدمات‌محور به شمار می‌رود و از این منظر مشابه ساختار اقتصادهای پیشرفته است. هدف این رساله، تبیین ساختار اقتصاد خدمات محور استان با استفاده از الگوی داده- ستانده و پیوندهای بین‌بخشی به روش بردار ویژه می‌باشد. سنجش پیوندها با روش بردار ویژه به منظور برطرف نمودن نارسائی‌های روش‌های سنتی چنری- واتانابه و راسمیوسن توسط دیازنباخر (*Dietzenbacher*) ارائه شده است. در این راستا، سوال اساسی تحقیق این است که آیا بکارگیری روش بردار ویژه نسبت به روش‌های سنتی چنری- واتانابه و راسمیوسن می‌تواند اهمیت بخش‌های استان را برمبنای میزان ماندگاری واسطه‌ای در چرخه تولید بهتر و دقیق‌تر ارزیابی نماید؟

در این رساله، برمبنای تعاریف و مفاهیم مشخص برنامه‌ریزی منطقه‌ای، واحد تحلیل منطقه‌ای مشخص، عوامل و معیارهای اقتصاد فضا و همچنین پایه‌های آماری ملی- منطقه‌ای، جدول داده- ستانده سال 1380 استان تهران به روش سهم مکانی تعمیم‌یافته محاسبه گردید. سپس بر مبنای جدول محاسبه شده، اهمیت بخش‌های اقتصادی استان برحسب پیوندهای پسین و پیشین در قالب سه روش چنری- واتانابه، راسمیوسن و بردار ویژه مورد سنجش قرار گرفت.

نتایج حاصله نشان می‌دهند که روش بردار ویژه می‌تواند اهمیت بخش‌های اقتصادی استان را بر مبنای میزان ماندگاری واسطه‌ای بخش‌ها در چرخه تولید تبیین نماید، بدین صورت که چهار بخش با سهم غالب فعالیت‌های صنعتی به عنوان بخش کلیدی ظاهر شدند که متوسط سهم تقاضای نهایی از تولید کل آنها برابر 45.5 درصد می‌باشد، حال آنکه نسبت فوق برای 71 بخش اقتصادی استان، 76 درصد است بدین مفهوم که 76 درصد تولیدات کل اقتصاد جذب تقاضای نهایی می‌گردد و تنها 24 درصد از تولید کل اقتصاد در چرخه تولید باقی می‌ماند و ارزش افزوده ایجاد می‌نماید.

همچنین سهم بالای تقاضای نهایی بخش‌های خدماتی از تولیدشان (برابر 84 درصد) بیانگر این است که این بخش‌ها بنابر ماهیت تولیدی‌شان، مصرفی بوده و اکثر تولیداتشان جذب تقاضای نهایی می‌شود به عبارت دیگر ماندگاری واسطه‌ای کمتری در چرخه تولید دارند و براساس روش بردار ویژه که برمبنای ماندگاری واسطه‌ای بخشی در چرخه تولید است به عنوان بخش کلیدی ظاهر نمی‌گردند. در نتیجه می‌توان بیان نمود که روش بردار ویژه توانایی تبیین ساختار اقتصاد خدمات‌محور استان را ندارد. در مجموع، نتایج حاصله تصویر متفاوتی از ماهیت بخش خدمات نسبت به اقتصادهای پیشرفته به دست می‌دهد بدین ترتیب به نظر می‌رسد که ماهیت خدمات در استان تهران برخلاف این اقتصادها، بیشتر خدمات مصرفی است تا خدمات تولیدی.

واژگان کلیدی ؛ برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، بخش خدمات، جدول داده- ستانده استان تهران، روش سهم مکانی اصلاح‌شده شبه لگاریتمی بخش تخصصی، پیوندهای پسین و پیشین، روش بردار ویژه .

مقدمه ؛ ح

فصل اول ؛ کلیات تحقیق 1

مقدمه ؛ 2

1-1- بیان مسئله و اهمیت موضوع 3

1-2- سابقه تحقیق 6

1-2-1- مطالعات تجربی انجام شده در خارج از کشور 6

1-2-2- مطالعات تجربی انجام شده در داخل کشور 7

1-3- سوالات و فرضیه های تحقیق 8

1-4- اهداف تحقیق 8

1-5- مبانی نظری 9

1-5-1- مبانی نظری روش برآورد جدول داده - ستانده منطقه‌ای 9

1-5-2- مبانی نظری محاسبه پیوندهای بین بخشی 11

1-6- روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها : 15

1-7- جامعه آماری، روش نمونه گیری و حجم نمونه : 16

1-8- تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی طرح: 16

1-9- مشکلات و تنگناهای احتمالی تحقیق: 19

1-10- روش تجزیه و تحلیل داده ها : 19

1-11- ساختار و سازماندهی تحقیق 19

فصل دوم ؛ سیمای عمومی اقتصاد استان تهران 21

مقدمه ؛ 22

2-1- پروفایل جغرافیایی و جمعیتی استان 22

2-2- پروفایل عام اقتصاد استان 23

23	-----	2-2-1- شناسایی سهم منابع عمده اقتصادی استان
23	-----	2-2-1-1- بخش کشاورزی استان
25	-----	2-2-1-2- بخش صنعت استان
27	-----	2-2-1-3- بخش خدمات استان
28	-----	2-2-1-4- سهم بخش‌های اقتصادی از ستانده کل استان
28	-----	2-2-2- بررسی وضعیت اشتغال برحسب گروه‌های عمده فعالیت
30	-----	2-2-3- بررسی تسهیلات پرداختی بانک‌ها به بخش غیردولتی
30	-----	2-2-4- سطح توسعه استان تهران
31	-----	2-3- اهداف و راهبردهای توسعه استان تهران
31	-----	2-3-1- برنامه ایران 1400
34	-----	2-3-2- سند ملی توسعه استان
36	-----	جمع بندی اهداف و راهبردهای توسعه استان
36	-----	جمع بندی و نتیجه گیری؛

37..... فصل سوم ؛ تعاریف، مفاهیم پایه‌ای و مطالعات تجربی صورت گرفته

37	-----	مقدمه؛
38	-----	3-1- تعاریف و مفاهیم پایه‌ای
38	-----	3-1-1- مفهوم توسعه منطقه‌ای
39	-----	3-1-2- مفهوم برنامه‌ریزی منطقه‌ای
40	-----	3-1-3- مفهوم منطقه :-
41	-----	3-1-4- مفهوم فضا
42	-----	3-1-5- جدول داده – ستانده منطقه‌ای
42	-----	3-1-6- تاریخچه تهیه جدول داده- ستانده منطقه‌ای در ایران
43	-----	3-1-7- روش‌های برآورد جدول داده- ستانده منطقه‌ای
46	-----	3-1-8- مفهوم پیوندهای بین‌بخشی

48	-----	3-1-9- اهمیت بخش‌های کلیدی
48	-----	3-2- مقوله برنامه‌ریزی منطقه‌ای
49	-----	3-2-1- شکل‌گیری ایده برنامه‌ریزی منطقه‌ای
50	-----	3-2-2- تاریخچه برنامه‌ریزی منطقه‌ای
51	-----	3-2-3- برنامه‌ریزی منطقه‌ای در کشورهای توسعه‌یافته
52	-----	3-2-4- برنامه‌ریزی منطقه‌ای در کشورهای در حال توسعه
52	-----	3-2-5- برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران
53	-----	3-3- نظریات توسعه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای
53	-----	مقدمه ؛
54	-----	3-3-1- طبقه بندی کلی نظریات توسعه منطقه‌ای
55	-----	3-3-1-1- نظریه رشد بخش‌های اقتصادی
56	-----	3-3-1-2- نظریه قطب رشد :
60	-----	3-3-1-3- نظریه رشد نامتوازن هیرشمن
61	-----	3-3-2- دیدگاه‌های رشد و توسعه منطقه‌ای
62	-----	3-3-3- جمع بندی ؛
63	-----	3-4- مطالعات تجربی انجام شده پیرامون روش‌های محاسبه پیوندهای بین‌بخشی
63	-----	3-4-1- مطالعات انجام شده در خارج از کشور
65	-----	3-4-2- مطالعات انجام شده در داخل کشور
70	-----	جمع بندی و نتیجه‌گیری ؛
71	-----	یادداشت ها ؛

72..... فصل چهارم؛ مبانی نظری تحقیق

73	-----	مقدمه ؛
74	-----	3-1- تبیین روش‌های سهم مکانی با تاکید بر ابعاد اقتصاد فضا ؛
75	-----	3-1-1- خصوصیات کلی و مشترک روش‌های سهم مکانی متعارف

76	-----	3-1-2- مفاهیم اساسی روش‌های سهم مکانی
77	-----	3-1-3- تبیین روش‌های سهم مکانی سنتی
78	-----	3-1-4- تبیین روش‌های سهم مکانی نوین
81	-----	3-1-5- شناسایی مناسب‌ترین گزینه مقدار δ بر مبنای الگوی عرضه محور گش
83	-----	3-2- تبیین روش‌های محاسبه پیوندهای بین بخشی
83	-----	مقدمه؛
83	-----	3-2-1- تبیین پیوندهای بین‌بخشی با استفاده از روش سنتی
87	-----	3-2-2- تبیین پیوندهای بین‌بخشی با استفاده از روش بردار ویژه
88	-----	3-2-3-1- پایه‌های ریاضی روش بردار ویژه
94	-----	3-2-3-2- سنجش پیوند پسین BL
96	-----	3-2-3-3- سنجش پیوند پیشین FL
97	-----	جمع‌بندی؛
98	-----	یادداشت‌ها؛

100..... فصل پنجم؛ پایه‌های آماری، روش برآورد و تحلیل نتایج

101	-----	مقدمه؛
101	-----	5-1- پایه‌های آماری و فرآیند تعدیل آنها؛
102	-----	5-1-1- پایه‌های آماری جدول داد- ستانده 1380 اقتصاد ایران
103	-----	5-1-2- فرایند تعدیل
103	-----	5-2- روش برآورد جدول داده- ستانده استان
107	-----	5-3- روش محاسبه پیوندهای بین بخشی اقتصاد استان
107	-----	5-3-1- پیوندهای پسین و پیشین به روش سنتی چنری- واتانابه و راسمیوسن
108	-----	5-3-2- پیوندهای پسین و پیشین با استفاده از روش بردار ویژه
108	-----	5-4- نتایج حاصله و تحلیل‌های آن
108	-----	5-4-1- نتایج پیوندهای پسین و پیشین با استفاده از روش چنری- واتانابه

-
-
- 112-5-4-2- نتایج پیوندهای پسین و پیشین با استفاده از روش راسمیوسن
- 115-5-4-3- نتایج پیوندهای پسین و پیشین با استفاده از روش بردار ویژه
- 118-5-4-4- مقایسه نتایج پیوندهای چنری - واتانابه راسمیوسن و بردار ویژه
- 125-5-4-5- پاسخ به سوالات تحقیق
- 127-5-4-6- راهبردهای ارائه شده در برنامه‌های استان و مقایسه نتایج روش‌های سنتی و بردار ویژه با آن
- 128- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری:

130 فصل ششم؛ جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهادات

- 131-6-1- جمع‌بندی
- 134-6-2- نتیجه‌گیری؛
- 137-6-3- پیشنهادات برای مطالعات آتی

138 منابع و مآخذ

مقدمه ؛

در اکثر کشورها، تجربه برنامه‌ریزی بخشی در سطح ملی باعث به وجود آمدن عدم تعادل‌های منطقه‌ای گردیده است. به نظر می‌رسد برنامه‌ریزی بخشی - منطقه‌ای با رهیافت برنامه‌ریزی از بالا به پایین و از پایین به بالا به طور همزمان می‌تواند موجبات شکل‌گیری توسعه منطقه‌ای را فراهم سازد. مطالعات انجام شده توسط گونار میردال، آلبرت هیرشمن و والتر ایزارد در دهه 50 میلادی، بسترهای تکنیکی تصمیم‌گیری نحوه تخصیص منابع در ادبیات توسعه منطقه‌ای را به وجود آورد. ایزارد در کتاب ارزشمند خود تحت عنوان "روش‌های تحلیل منطقه‌ای" با تبیین تکنیک‌های داده - ستانده منطقه‌ای، الگویی تجربی جهت برنامه‌ریزی منطقه‌ای معرفی نمود. در مطالعات صورت‌گرفته توسط هیرشمن و فرانسوا پرو، الگوی سرمایه‌گذاری بر پایه تئوری رشد متوازن مورد انتقاد قرار گرفته و تئوری رشد نامتوازن جایگزین آن گردید. بر پایه الگوی رشد نامتوازن به دلیل مشکل کمبود سرمایه در بسیاری از مناطق، سرمایه‌گذاری‌ها باید در بخش‌های خاصی از اقتصاد بجای سرمایه‌گذاری در تمامی بخش‌ها صورت گیرد، که این بخش‌ها باید بخش‌های کلیدی یا پیشرو اقتصاد منطقه باشند تا اثرات توسعه از طریق پیوندهای پیشین و پسین به سایر بخش‌های منطقه سرریز شود .

برای پی بردن به جایگاه فعالیت‌های اقتصادی و تعیین بخش‌های کلیدی در اقتصاد مناطق، روش‌های مختلفی وجود دارد. یکی از این روش‌ها، استفاده از الگوی داده - ستانده است که با استفاده از مبادلات و پیوندهای بین بخشی، ساختاری کلی از اقتصاد را ارائه می‌نماید. براساس این روش، فعالیت‌هایی که دارای پیوندهای پسین و پیشین نرمال شده بزرگتر از یک باشند، بخش‌های کلیدی تلقی می‌گردند. تحلیل‌گران منطقه‌ای روش‌های مختلفی را در سنجش اهمیت بخش‌های منطقه‌ای با هدف تفسیر و شناسایی بخش‌های کلیدی پیشنهاد نموده اند. این روش‌ها با توجه به روش‌شناسی در سه روش سنتی، نوین و بردار ویژه طبقه‌بندی می‌گردند. روش مورد استفاده جهت محاسبه پیوندهای میان فعالیت‌های اقتصادی در این تحقیق، روش بردار ویژه دیازنباخر است. این روش، جدیدترین روش ارائه شده برای اندازه‌گیری پیوندهای پسین و پیشین توسط دیازنباخر (Dietzenbacher, 1992) می‌باشد که بر مبنای اندازه‌گیری، مبادلات واسطه‌ای یا تکنولوژی جاری است .

با توجه به اینکه استان تهران به دلیل مرکزیت سیاسی و اداری در مدیریت کشور و زیرساخت‌های موجود به لحاظ اقتصادی جذابیت سرمایه‌گذاری بیشتری نسبت به سایر استان‌ها دارد، توسعه‌یافته‌ترین استان کشور از لحاظ اقتصادی

است به طوریکه در سال 1380، 27 درصد تولید کل کشور را به خود اختصاص داده بود. یکی از دلایل اصلی که ساختار اقتصاد استان تهران را از سایر استان‌ها متمایز می‌کند، اقتصاد خدمات محور استان است که حدود 76 درصد تولید ناخالص داخلی آن را بخش خدمات تشکیل می‌دهد که به مراتب بیشتر از متوسط و بخش مشابه در سطح ملی است. بنابراین سوال اساسی تحقیق این است که آیا بکارگیری روش بردار ویژه نسبت به روشهای سنتی، می‌تواند اهمیت بخش‌های استان را بر مبنای ماندگاری واسطه‌ای بخش‌ها بهتر و دقیق‌تر ارزیابی نماید؟

در این پایان‌نامه سعی می‌شود با استفاده از روش سهم مکانی اصلاح شده شبه لگاریتمی بخش تخصصی یا بومی ($AFLQ^*_{ij}$)، ابتدا جدول داده- ستانده استان را برآورد نموده و سپس با استفاده از سه روش چنری- واتانابه، راسمیوسن و بردار ویژه اقدام به محاسبه پیوندهای بین فعالیتهای اقتصادی استان می‌نماییم. پس از محاسبه پیوندها و تحلیل نتایج هر روش و مقایسه نتایج آنها با یکدیگر، با توجه به وضعیت اقتصادی استان، سوالات و فرضیه‌های مطرح شده به همراه راهبردهای توسعه استان بررسی می‌شوند.

فصل اول؛ کلیات تحقیق

مقدمه :

امروزه در اکثر کشورهای جهان، برنامه‌ریزی منطقه‌ای به دلیل اهداف توسعه منطقه‌ای از اهمیت روزافزونی برخوردار گردیده است. در این جهت، تبیین ساختار اقتصاد و شناخت دقیق وضعیت اقتصادی و اجتماعی منطقه می‌تواند کمک شایانی نماید. یکی از ابزارهای مورد نیاز جهت این امر، می‌تواند تحلیل داده- ستانده باشد. تحلیل داده- ستانده امکان بررسی اثرات متقابل بین فعالیت‌های اقتصادی، تبیین ساختار اقتصاد و اهمیت بخش‌های اقتصادی را فراهم می‌کند. در این پایان‌نامه سعی شده است با استفاده از جدول داده- ستانده منطقه‌ای و با کمک مناسب‌ترین روش‌های محاسبه پیوندهای بین‌بخشی، پیوندهای بین‌بخشی اقتصاد استان تهران محاسبه و سپس با استفاده از اهمیت بخش‌های اقتصادی، تحلیل‌هایی به منظور توسعه و برنامه‌ریزی اقتصادی استان ارائه گردد .

لذا مطالب این فصل بدین ترتیب سازماندهی می‌شود ؛

1-1- بیان مسئله و اهمیت موضوع

1-2- سابقه تحقیق

1-3- سوالات و فرضیه‌های تحقیق

1-4- اهداف تحقیق

1-5- مبانی نظری

1-6- روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها

1-7- جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و حجم نمونه

1-8- تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی طرح

1-9- مشکلات و تنگناهای احتمالی تحقیق

1-10- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

1-11- ساختار و سازماندهی تحقیق

1-1- بیان مسئله و اهمیت موضوع

با گذشت حدود 60 سال از عمر برنامه‌ریزی در ایران، هنوز نگرش بخشی بر نظام برنامه‌ریزی ایران سایه افکنده است. به طوری که چنین ساختاری باعث گردیده تا سیاستمداران و برنامه‌ریزان سطوح ملی - بخشی، توجه لازم را به ابعاد فضایی¹ و منطقه‌ای نداشته باشند، درحالیکه برنامه‌ریزی منطقه‌ای با هدف توسعه منطقه‌ای در اکثر کشورهای جهان، به عنوان ابزاری مناسب برای توسعه منطقه‌ای به شمار می‌رود. بنابراین می‌توان تغییر الگوی فعالیت اقتصادی در فضا و انتشار توسعه در فضا را در اهداف سیاست‌گذاران منطقه‌ای گنجانده. با نگرش بخشی - منطقه‌ای در مقابل نگرش بخشی - ملی، برنامه‌ریزان سطوح بخشی - منطقه‌ای می‌کوشند تا برنامه‌ریزی فضایی و منطقه‌ای بر مبنای توسعه ملی در قالب مفاهیم فضایی انجام دهند. در واقع، برنامه‌ریزی اقتصادی و اجتماعی منطقه‌ای در صورتی امکانپذیر است که فرآیند تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی از "بالا به پایین" و "از پایین به بالا"² همزمان مورد توجه قرار گیرد. (رضایی، 1386؛ 98) این رویکرد از برنامه‌ریزی نشان می‌دهد که اولاً: جنبه‌های ملی و منطقه‌ای توسعه نباید از یکدیگر جدا باشند و ثانیاً: توسعه جامع نیروهای مولد در سطح ملی، در حقیقت از طریق توسعه آن نیروها در تمام مناطق کشور تعیین می‌شود. بنابراین به نظر می‌رسد برنامه‌ریزی بخشی - منطقه‌ای با رهیافت برنامه‌ریزی از بالا به پایین و از پایین به بالا به طور همزمان می‌تواند موجبات شکل‌گیری توسعه در سطح مناطق را فراهم سازد.

برنامه‌ریزی منطقه‌ای در قالب رویکرد برنامه‌ریزی از بالا به پایین و از پایین به بالا به طور همزمان، علاوه بر منطقه‌ای کردن برنامه ملی با شناخت نیازها، توان‌ها و تنگناهای ویژه هر منطقه، خود موزاییکی به نقش ملی می‌افزاید و رابطه‌ای دو طرفه برقرار می‌سازد (اجاللی، 1371: 85).

به منظور برنامه‌ریزی منطقه‌ای، جدول داده - ستانده منطقه‌ای به عنوان یکی از تکنیک‌های برنامه‌ریزی در دهه 1950 توسط والتر ایزارد (*Walter Isard*) معرفی گردید و بدین وسیله مبنایی تجربی جهت برنامه‌ریزی منطقه‌ای و بررسی ساختار اقتصادی منطقه شکل گرفت. از جمله کاربردهای جدول داده - ستانده منطقه‌ای، تحلیل پیوندهای

1. *Spatial Dimensions*

2. *Top to down & Bottom to up*

بین‌بخشی³ اقتصاد و اهمیت بخش‌ها در ارتباط با کل اقتصاد منطقه می‌باشد. هدف تحلیل پیوندهای بین‌بخشی منطقه‌ای، بررسی وابستگی میان بخش‌های اقتصادی در ساختار تولید و شناسایی بخش‌های کلیدی⁴ یا پیشرو اقتصاد به منظور تعیین استراتژی مناسب توسعه منطقه‌ای می‌باشد.

محدودیت منابع و سرمایه مادی و مسئله چگونگی توزیع این منابع در سطح منطقه دارای اهمیت فزاینده‌ای است زیرا لحاظ کردن مسئله ابعاد اقتصاد فضا، تخصیص بهینه منابع در جهت رشد اقتصاد منطقه که برخاسته از داده‌های ساختار و کارکرد آن می‌باشد، به آسانی امکان‌پذیر نمی‌گردد. روش‌ها و معیارهای متنوعی جهت تخصیص بهینه منابع در اختیار برنامه‌ریزان منطقه‌ای قرار دارد. یکی از این روش‌ها که همواره مورد توجه تحلیل‌گران منطقه‌ای قرار گرفته است، تعیین و شناسایی بخش‌های کلیدی است که از اهداف تحلیل پیوندهای بین‌بخشی عنوان گردید.

سنجش اهمیت اندازه بخش‌ها به منظور تعیین و شناسایی بخش‌های پیشرو منطقه دارای پشتوانه نظری نظیر نظریه رشد غیرمتوازن هیرشمن (Hirschman, 1958) و نظریه قطب رشد فرانسوا پرو (Francois Perroux, 1950) می‌باشد (رضایی، 1386: 70). هیرشمن معتقد است که سرمایه‌گذاری در بخش‌های پیشرو چه در سطح ملی و چه در سطح منطقه‌ای بر مبنای استراتژی رشد غیرمتوازن باعث توسعه بخش مذکور و به طور مستقیم و غیرمستقیم باعث توسعه سایر بخش‌های اقتصادی می‌شود که در نهایت منجر به رشد کل اقتصاد منطقه‌ای و اقتصاد ملی می‌گردد. نظریه قطب رشد یا مراکز رشد فرانسوا پرو در چارچوب توسعه از بالا و نظریه اقتصادی نئوکلاسیکی بیان می‌کند که رشد در همه جا و در یک زمان پدیدار نمی‌شود بلکه در نقاط یا قطب‌های رشدی با شدت‌های متفاوت نمودار شده و از طریق کانال‌های گوناگون با اثرات نهایی متغیری بر تمام اقتصاد نشت می‌یابد.

به زبان برنامه‌ریزی اقتصادی، دامنه فعالیت بخش‌ها در نظریه پرو، بیشتر از دامنه فعالیت بخش‌ها در نظریه هیرشمن است زیرا در نظریه مراکز رشد پرو، دامنه قلمرو فعالیت‌های یک بخش علاوه بر مبادلات واسطه‌ای بین بخش‌ها (که اهمیت اندازه بخش‌ها در نظریه هیرشمن بر این مبنای می‌باشد)، بازار تقاضای نهایی و عوامل تولید را نیز در نظر می‌گیرد (بانویی، بزازان، میرزایی و کرمی، 1386: 2).

3 Intersectoral linkages

4. Key sectors

با بررسی ادبیات موجود مشاهده می‌گردد که از دهه 1950 میلادی تاکنون، تحلیل‌گران منطقه‌ای روش‌های مختلفی را در سنجش اهمیت بخش‌های منطقه‌ای با هدف تفسیر و شناسایی بخش‌های کلیدی پیشنهاد نموده‌اند. این روش‌ها با توجه به روش‌شناسی در سه روش سنتی، نوین و بردار ویژه طبقه‌بندی می‌گردند. ملاک سنجش اهمیت بخش در روش‌های سنتی، مبادلات واسطه‌ای و یا تکنولوژی واسطه‌ای بخش‌های مختلف اقتصاد مستقل از اهمیت اندازه تقاضای نهایی و ارزش افزوده آنها می‌باشد. مبنای محاسبه اهمیت بخش‌ها و شناسایی بخش‌های کلیدی در روش‌های نوین "روش حذف فرضی" به گونه‌ای می‌باشد که علاوه بر مبادلات واسطه‌ای بین‌بخشی، تقاضای نهایی و ارزش افزوده بخش‌ها می‌توانند نقش بسزایی در سنجش اهمیت بخش‌ها ایفا نمایند. اما یکی از نارسایی‌های اصلی روش‌های مذکور این است که نمی‌توانند میزان ماندگاری و تداوم واسطه‌ای بخش‌ها را در پروسه تولید به خوبی مورد سنجش قرار دهند. با توجه به این که نقش و اهمیت اقتصاد فضا در محاسبه جدول داده- ستانده منطقه‌ای و در فرآیند تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری منطقه‌ای از جمله سیاست‌گذاری بخشی - منطقه‌ای، اخیراً مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. ولی سیاست‌گذاری بر مبنای روش‌های سنتی دارای نارسایی‌های فوق می‌باشد. در این رساله نشان خواهیم داد که بکارگیری روش بردار ویژه بعضی از نارسایی‌های روش‌های فوق را با توجه به ساختار اقتصاد منطقه برطرف می‌نماید. همچنین سنجش پیوندها با این روش بر این اساس که بر مبنای مبادلات واسطه‌ای است بر اساس نظریه رشد نامتوازن هیرشمن صورت می‌گیرد.

روش مذکور که جدیدترین روش ارائه شده برای سنجش پیوندها است اخیراً⁵ توسط دیازنباخر⁵ به عنوان روش جایگزین برای سنجش و تحلیل پیوندهای بین بخشی پیشنهاد شده است. استان تهران به دلایل مختلف به عنوان مطالعه موردی انتخاب شده است؛ یکی از دلایل اصلی که ساختار اقتصاد استان تهران را از سایر استان‌ها متمایز می‌کند، اقتصاد خدمات محور استان است که حدود 76 درصد تولید ناخالص داخلی آن را بخش خدمات تشکیل می‌دهد که به مراتب بیشتر از متوسط و بخش مشابه در سطح ملی است. بنابراین سوال اساسی تحقیق این است که آیا بکارگیری روش بردار ویژه نسبت به روش‌های سنتی، می‌تواند اهمیت بخش‌های استان را بهتر و دقیق‌تر ارزیابی نماید؟

1-2- سابقه تحقیق

1-2-1- مطالعات تجربی انجام شده در خارج از کشور

ایده پیوندهای بین‌بخشی پسین و پیشین برای اولین بار به وسیله راسمیوسن ارائه شد و استفاده از آن به منظور شناسایی بخش‌های کلیدی توسط هیرشمن ارائه گردید. تلاش‌های اولیه برای ارزیابی کمی پیوندهای بین‌بخشی از سوی چنری- واتانابه⁶ (1958) با استفاده از ماتریس ضرایب فنی صورت گرفت و سپس محاسبه پیوندها به وسیله ماتریس معکوس لئونتیف توسط راسمیوسن پیشنهاد شد. پژوهش‌گران بسیاری شاخص‌های پیشنهادی فوق‌الذکر را مورد نقد قرار داده‌اند (جونز⁷ 1976؛ سلا⁸ 1984؛ کلمنتس⁹ 1990؛ هیملر¹⁰ 1991؛ دیازنباخر¹¹ 1997 و . . .). تعدادی از این پژوهش‌گران کاوش‌های نظری خود را بر ساز و کار حذف فرضی متمرکز کرده‌اند. دیازنباخر (1992) در پی نارسایی‌های رویکردهای سنتی و نوین در محاسبه پیوندهای پسین و پیشین، روش بردار ویژه را ارائه داد .

مطالعات زیادی در سطح ملی در باب پیوندها و اهمیت بخش‌ها در اقتصاد انجام گرفته است. مشاهدات حاکی از آن است که اولاً، مطالعات در این زمینه در اکثر کشورها در سطح ملی با روش‌های نوین و روش بردار ویژه در حال اجرا است. ثانیاً، با پیدایش روش‌های سهم مکانی نوین استخراج جداول داده- ستانده منطقه‌ای، این روش‌ها در سنجش پیوندهای بین‌بخشی منطقه‌ای و فضایی نیز به کار گرفته می‌شوند. در ادامه به چند مورد از مطالعات صورت گرفته اشاره می‌کنیم .

میدمور و همکارانش (Midmore & et al, 2006) با استفاده از جدول داده- ستانده منطقه‌ای ولز (*wales*) پیوندهای بین‌بخشی اقتصاد ولز (از مناطق بریتانیا) را برای سال 1995 ارزیابی کرده‌اند. این ارزیابی، در واقع افزودن بعد فضایی به روش پیشنهادی دیازنباخر یا روش بردار ویژه می‌باشد. آنها این روش را به خاطر توانایی‌اش در شناسایی

6. Chenery-Watanabe

7. Jones

8. Cella

9. Clements

10. Heimler

11. Dietzenbacher

خوشه‌ها، در تحلیل خوشه‌های منطقه نیز مورد استفاده قرار داده و نشان داده‌اند که این روش بهتر از روش‌های سنتی می‌تواند پتانسیل‌های رشد منطقه را تعیین نماید .

روش چنری- واتانابه و راسمیوسن با روش بردار ویژه در یک مطالعه تجربی برای کشور هلند توسط دیازنباخر (Dietzenbacher, 1992) برای سال‌های 1948-1984 مقایسه شده است. وی با نشان دادن مزایای این روش نسبت به روش‌های سنتی، بیان می‌کند که این روش می‌تواند کاستی‌های روش‌های فوق را برطرف نماید و ساختار بهتری از اقتصاد ارائه دهد.

2-2-1- مطالعات تجربی انجام شده در داخل کشور

اکثر مطالعات انجام شده در سطح ملی در مورد شناسایی بخش‌های کلیدی، اساساً بر مبنای رویکرد سنتی انجام شده و به نارسائی‌های رویکرد سنتی از جمله تحمیل وزن یکسان قراردادی واحد و ماهیت پیوندها در سیاستگذاری بخشی توجهی نشده است (جهانگرد، 1377؛ اسفندیاری، 1377؛ بانوئی و همکاران، 1377 و کشاورز حداد، 1383؛ صامتی و مجید نراقی، 1382 و ...). در سال‌های اخیر مطالعاتی با رویکرد نوین صورت گرفته است (بانوئی و سایرین، 1386 b؛ بانوئی و سایرین، 1387a). تمام مطالعات صورت گرفته در سطح منطقه اغلب با هدف اصلی تهیه جدول داده- ستانده منطقه‌ای انجام گرفته و تحلیل ساختار اقتصاد بوسیله پیوندها با کم توجهی روبرو شده است و اکثراً "سنجش پیوندها با رویکرد سنتی صورت گرفته است (عین افشار، 1379؛ دشتبان، 1373؛ جواهری، 1382 و ...). در چند سال اخیر با مطرح شدن ابعاد اقتصاد فضایی در کشور، روش‌های سهم مکانی نوین به ویژه سهم مکانی نوین تعمیم یافته در تهیه جدول داده- ستانده منطقه‌ای مورد استفاده قرار گرفته که اغلب به دنبال تبیین نظریه متداول اقتصاد منطقه‌ای بوده‌اند (بانوئی و سایرین، 1386a؛ بانوئی و سایرین، 1385 a؛ بانوئی و سایرین، 1387 b).

با مرور مطالعات صورت گرفته می‌توان ذکر نمود که مطالعه‌ای در مورد سنجش پیوندهای بین‌بخشی به روش بردار ویژه در مطالعات داخلی در باب منطقه‌ای وجود ندارد و تنها در یک مطالعه در سطح ملی این روش مورد استفاده قرار گرفته است. با توجه به تفاوت ساختار اقتصاد منطقه و ملی در الگوی داده- ستانده، آزمون روش فوق در سطح منطقه، می‌تواند قابلیت‌های روش فوق را در برنامه‌ریزی بخشی- منطقه‌ای آشکار سازد.

بانوئی، ممقانی و آزاد (1387 a) در مطالعه‌ای، روش بردار ویژه را به منظور سنجش پیوندهای پسین و پیشین در سطح ملی برای سال 1380 به کار برده و نشان داده‌اند که روش فوق علاوه بر رفع نارسائی‌های روش‌های سنتی، قابلیت بیان میزان تنیدگی واسطه‌ای و ماندگاری واسطه‌ای بخش‌ها در ساختار اقتصاد را دارد .

3-1- سوالات و فرضیه های تحقیق

الف - سوالات تحقیق

1. آیا روش بردار ویژه نسبت به روش‌های سنتی، می‌تواند ساختار اقتصاد استان را بر مبنای میزان ماندگاری واسطه‌ای بخش‌ها بهتر تبیین نماید؟

2. آیا روش بردار ویژه، رتبه‌بندی بخش‌های اقتصادی استان بر مبنای روش‌های سنتی را تغییر می‌دهد؟

3. کدام یک از بخش‌های اقتصادی استان در قالب استراتژی غیرمتوازن یا مراکز رشد پرو، بخش کلیدی یا پیشرو می‌باشد؟

ب - فرضیه های تحقیق

1. روش بردار ویژه بهتر از روش‌های سنتی می‌تواند میزان ماندگاری واسطه‌ای بخش‌ها را تبیین نماید .

2. ترتیب رتبه‌بندی بخش‌ها براساس روش بردار ویژه و روش‌های سنتی چنری - واتانابه و راسمیوسن متفاوت می‌باشد.

4-1- اهداف تحقیق

برنامه‌ریزی منطقه‌ای به کمک جدول داده- ستانده منطقه‌ای می‌تواند راهنمای خوبی برای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی منطقه‌ای در چارچوب برنامه‌ها و طرح‌های اقتصاد ملی باشد. رساله فوق در این چارچوب، با ارائه تصویری از ساختار اقتصاد استان می‌تواند به برنامه‌ریزان و سیاستمداران در اتخاذ تصمیمات و سیاست‌ها در جهت رشد و توسعه اقتصادی استان کمک نماید. در همین راستا اهداف تحقیق را می‌توان در موارد زیر فهرست کرد :

❖ بررسی پیوندهای پسین و پیشین اقتصاد استان به روش بردار ویژه برای سنجش اهمیت نسبی بخش‌های

اقتصادی استان

❖ مقایسه روش‌های سنتی و بردار ویژه از منظر روش‌شناسی و سیاستگذاری

❖ تعیین وضع ساختار تولید استان به کمک جدول داده- ستانده منطقه‌ای

❖ تهیه و تنظیم جدول داده-ستانده منطقه‌ای استان با استفاده از مناسب‌ترین روش ممکن

5-1- مبانی نظری

جدول داده- ستانده استان تهران که برای محاسبه پیوندها مورد نیاز است، با روش سهم مکانی تعمیم یافته برآورد می‌گردد. لذا در این قسمت ابتدا به طور خلاصه، به روابط اصلی مبانی نظری این روش اشاره می‌شود. سپس در قسمت دوم، به بررسی مبانی نظری پیوندهای بین بخشی به طور مختصر پرداخته می‌شود. مبانی نظری و تفسیر روابط در فصل سوم مفصلاً تشریح خواهد شد.

1-5-1- مبانی نظری روش برآورد جدول داده – ستانده منطقه‌ای

در نیم قرن اخیر دو رویکرد کلی برای محاسبه جدول داده- ستانده منطقه‌ای مطرح شده است. " رویکرد عمودی و افقی ". رویکرد عمودی خود به سه زیررویکرد از بالا به پایین، از پایین به بالا، از بالا به پایین و از پایین به بالا¹² به طور همزمان تقسیم می‌شود. زیر رویکرد از بالا به پایین شامل روش‌های غیرآماری مانند روش‌های سهم مکانی و تعمیم یافته آنها و روش‌های راس (*RAS*) است که با استفاده از ساختار جدول ملی و با حداقل اطلاعات و آمار در سطح منطقه انجام می‌پذیرد. مطالعات انجام گرفته در طی سه سال اخیر در ایران نشان می‌دهد به دلیل ضعف آماری، فقط روش‌های سهم مکانی تعمیم‌یافته، مناسب‌ترین روش محاسبه جدول داده- ستانده منطقه‌ای در ایران می‌باشد (بانوئی و بزازان، 1385a: بانوئی و سایرین، b 1385 : بزازان و سایرین، 1386). در این تحقیق برای استخراج جدول داده- ستانده منطقه‌ای و تعدیل ضرایب ملی، روش سهم مکانی تعمیم‌یافته یا روش اصلاح شده شبه لگاریتمی بخش تخصصی یا بومی (*AFLQ*) به دلایل زیر مورد استفاده قرار می‌گیرد (رضایی، 1386، بزازان و سایرین 1386)